

DOI: 10.33994/kndise.2024.69.10
УДК 341.4; 343.1

Андрій Анатолійович Саковський

Доктор юридичних наук, професор, директор навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-0762-859X, e-mail: svb_knuvs@ukr.net

Наталія Юріївна Рубаненко

Аспірантка кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0001-2958-4228, e-mail: rubanenko222@ukr.net

Історико-правовий аналіз розвитку інституту міжнародного кримінального судочинства

Дослідження націлене на глибокий історико-правовий аналіз еволюції інституту міжнародного кримінального судочинства з урахуванням впливу історичних факторів. У статті здійснюється систематизація первинних джерел для з'ясування ключових етапів розвитку міжнародного кримінального судочинства в контексті його правових трансформацій. Аналіз детально досліджує взаємозв'язок історичних контекстів із формуванням та еволюцією нормативно-правового базису. Це дослідження висвітлює важливість минулих подій для сучасного кримінального судочинства в глобально-правовому відношенні.

Ключові слова: міжнародні конвенції; міжнародні організації; міжнародний трибунал; міжнародні злочини; геноцид; злочини проти людства; військові злочини; злочини агресії; міжнародне кримінальне право; мир та безпека людства.

Постановка проблеми. Досліджуючи стан наукових розробок із проблемних аспектів щодо розслідування кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, нашу увагу привернула еволюція міжнародних юридичних інституцій у контексті їх історичного розвитку. У цьому відношенні ключове значення відіграло двадцяте століття, яке в історичній ретроспективі характеризується не лише періодом Холодної війни (1946—1991 рр), чия кульмінація призвела до появи групи нових суверенних держав на політичній мапі світу, але й численними локальними та глобальними воєнними конфліктами.

З точки зору впливу на геополітичну картину світу, соціально-правові трансформації та міжнародні економічні відносини, особливе

місце посідає період Першої та Другої світових війн. Саме ця тридцятирічна епоха, з одного боку, сприяла формуванню сучасного політичного ландшафту та встановленню офіційних територіальних меж держав, а з іншого — відзначилась розколом у світовому співтоваристві та змінами в динаміці взаємовідносин між ними. З точки зору історико-статистичного аналізу, цей період вирізняється високим рівнем насильства, що робить його одним із найбільш кровопролитних та злочинних етапів офіційно задокументованої історії людства.

Зокрема, за даними з відкритих джерел під час Першої світової війни (1914—1918 рр) загинуло понад п'ятнадцяти мільйонів військового та цивільного населення Землі та більше двадцяти одного мільйона отримали поранення різного ступеня тяжкості [1; 2]. Перевершили ці кількісні показники лише військові злочини Великої війни 1939-1945 років. Відповідно до архівних матеріалів та офіційних документів різних країн, що брали участь у цьому конфлікті, загальна чисельність жертв у цьому воєнному протистоянні оцінюється від п'ятдесяти до вісімдесяти п'яти мільйонів осіб [3; 4]. Варто зазначити, що ця статистика не враховує поранених, пропавши безвісти та вимушено переміщених осіб, а також завданих економічних збитків в результаті пошкоджень чи руйнувань інфраструктурних об'єктів, безпосередніх фінансових збитків і витрат як на війну, так й на післявоєнне переслідування військових злочинців.

Водночас, для української історії цей багатостраждальний період окремо охарактеризувався «Радянсько-Українською війною» 1917—1921 років [5] пасивні наслідки цього конфлікту спричинили у південних регіонах України масовий голод 1921—1923 років [6]. Через хаос і важкі умови тогочасності наразі вкрай складно визначити точну кількість жертв. Проте, за деякими науковими оцінками лише під час голоду число загиблих серед українських дітей сягнуло декількох мільйонів.

Апелюючи до читачів, редакція щоденної політично-економічно-літературної газети «Нова Рада» у випуску № 13 за 1918 рік, висловлюючи аналітичну оцінку подіям, що розгорталися у м. Києві лише з 16 по 23 січня зазначала: «Сім днів велике місто лишилося без хліба, без води, без світла, без газет...Сім днів гриміли вже непоодинокі постріли, канонади...То більшовицькі банди "визволяли" Київ, а з ним і всю Україну од "буржуазної Центральної Ради"...» [7]. За кілька тижнів після цієї публікації письменник, колишній заступник голови Центральної Ради та майбутній віце-президент Української академії наук, С. Єфремов, напише: «Десять днів мільйонне місто, місто безробітних та беззахисних дітей, жінок, мирної людності, палає в смертельному жаху. Десять днів смерть літає над головами неповинних людей. Десять днів творяться такі страхи, що від них божеволіють люди. Десять днів палає українська воля...» [8].

Відмітним є те, що ці процеси призвели до Голодомору 1932—1933 років. Відповідно до окремих ізольованих аналітичних оцінок, проведених на основі аналізу перепису населення, масштаб жертв серед селян, які за національним складом переважно були українцями, становив понад

сім мільйонів осіб [9]. Важливо зауважити, що ця цифра не враховує демографічних показників щодо народжуваності, оскільки в цей час реєстр об'єктивно не вівся. Тому, будь яка думка щодо кількісних чи якісних показників цього періоду є контрверсійною.

На значний міжнародний резонанс українського Голодомору, ще у 1953 році акцентував увагу американський юрист, автор терміну «геноцид» і розробник проекту Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 року [10] Р. Лемкін. У своєму виступі, присвяченому вшануванню пам'яті жертв двадцятої річниці Голодомору 1932-1933 років, вчений вперше, публічно надав правову оцінку щодо геноцидного характеру Голодомору, спрямованого на фізичне винищення українського народу та його інтелігенції як соціальної основи для формування розвитку культури, науки, техніки та національних ідей у суспільстві [11].

У контексті зазначених подій людство вперше на офіційному рівні визнало серйозні наслідки військових конфліктів та вжило широкомасштабних заходів для врегулювання міжнародного порядку в політичній, економічній, воєнній, соціальній і правовій сферах міжнародних відносин. Тому, з урахуванням вагомості аналізу історії для пояснення поточних подій та явищ, це дослідження зосереджено на історико-правовому огляді розвитку та становлення інституту міжнародного кримінального судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою дослідження служать вивчені наукові праці теоретиків та практиків, які глибоко досліджували різні аспекти, що стосуються предмету статті. У історичному контексті це ставиться у зв'язок із досягненнями та колективною роботою дипломатів, істориків, юристів, науковців, громадських та державних діячів протягом минулого століття та сьогодення. Зокрема на історико-правовому рівні увагу привертають наукові праці видатних українських та зарубіжних фахівців, таких як В. Василенко, А. Ейфінгер, Н. Зелінська, Д. Карон, Дж. Кейнс, Р. Лемкін, В. Попко, Х. Синохара, Г. Темперлі та інші. Важливе значення науково-теоретичних розробок цих авторів визначається, але вони не в повній мірі враховують цільові аспекти даного дослідження, що сформулювало вибір нашого напрямку аналізу.

Мета дослідження. Передбачає системний та докладний розгляд історичного розвитку інституту міжнародного кримінального судочинства в контексті правових трансформацій. Дослідження базується на аналізі первинних джерел, таких як документи, конвенції та рішення, а також використовує історико-правові методи для визначення важливих подій, ключових рішень та етапів еволюції цього інституту. Дослідник ставить за мету ретельно вивчити взаємозв'язок історичного контексту з юридичними аспектами, щоб глибше усвідомити сутність та значення минулих подій на сучасний стан міжнародного кримінального судочинства.

Викладення основного матеріалу. Не ставлячи перед собою мети переосмислення вже існуючих основоположних поглядів Дж. Кейнса [12] та Г. Темперлі [13] щодо історії проведення Паризької мирної конференції 1919 року, хотілося б лише акцентувати увагу на деякі аспекти утворення та діяльності «Ліги Націй», з урахуванням мети нашого дослідження. З цього приводу варто відзначити, що перші ініціативи щодо врегулювання міжнародних відносин через утворення єдиної союзної організації мають свій початок ще з давніх часів. Особливий інтерес до цього питання виник у шістнадцятому столітті але практично воно порушилось у 1889 році на форумі «Міжпарламентського Союзу», який об'єднав керівників урядів різних країн тогочасності. Під час цього заходу було обговорено низку політико-правових питань зокрема, що стосувалися зміцнення міжурядових зав'язків та необхідності утворення на цій основі незалежного «Третейського суду» для врегулювання міждержавних конфліктів [14].

У 1891 році в Римі відбувся «Міжнародний конгрес миру» результатом якого стало утворення «Міжнародне Бюро Світу». Це бюро виступило підґрунтям для першого міжнародного руху за мир і стало координаційним центром між чисельними національностями [15]. Згодом, у 1899 році, в Гаазі була проведена перша міжнародна мирна конференція, спрямована на вирішення актуальних аспектів розробки та утворення мирних механізмів для розв'язання міжнародних конфліктів [16]. За результатами цієї конференції, в якій взяли участь представники двадцяти шести держав, була ухвалена концепція функціонування постійної палати «Третейського суду», а також вперше було висловлене солідарне бачення про утворення «Товариства народів».

У 1907 році відбулося друге засідання Гаазької конференції де була здійснена перша спроба щодо систематизації основних принципів діяльності «Міжнародного арбітражу» через розмежування «Міжнародної Судової Третейської Палати» та «Міжнародного Призовного Суду» [17]. Однак, у подальшому реалізація ухвалених рішень практично не відбулася.

З початком війни (1914-1918 рр) у світі серед представників наукової, політичної та дипломатичної еліти з'явилися нові «уніфікаційні рухи» за збереження миру. Так, у 1914 році було утворено «Швейцарській комітет з вивчення основ договору для установаження миру» [18], який пропагував ідею формування міжнародного суду, міжнародного посередництва та арбітражу. Того ж року у Великій Британії з'явився «Союз Демократичного контролю» [19], який у ході своєї роботи акцентував увагу на розвитку вільної торгівлі між націями та закликав до збереження і розповсюдження принципу «відкритих дверей».

Наступного року у Лондоні виник рух «Ліга Товариства Націй» [20], який вимагав створення «Ліги Націй» з метою вирішення міждержавних конфліктів мирними засобами. В програмі цієї платформи були висловлені прагматичні погляди, що стосувалися майбутнього впровадження

принципу «колективної безпеки», а також створення постійного Гаазького трибуналу, як Верховного кримінального суду.

У цьому контексті, ще у 1914 році в Гаазі було утворено «Раду проти війни» [21]. Основна мета цієї організації полягала у поширенні «пацифістських настроїв» серед населення та політичної еліти цивілізованого світу. 7 квітня 1915 року радою була заснована «Центральна Організація забезпечення миру». У програмі «мінімум» цієї організації, були обгрунтовані бачення врегулювання майбутніх глобальних відносин, через міжнародне засудження проявів будь-якої анексії та вирішення територіальних питань виключно за допомогою плебісцитів. З цією метою, організацією було запропоновано утворити Міжнародний Гаазький Третейський суд, постійно діючу Міжнародну судову палату та Міжнародну слідчу раду.

Загалом сама ідея щодо утворення «Ліги Націй» набула широкого загалу й у США. Зокрема, у 1915 році була заснована американська «Ліга для забезпечення миру» [22]. Ініціатором та головуючим цієї організації виступив экс-президент Сполучених Штатів У. Тафт, а її членами стали авторитетні американські державні діячі, юристи, науковці, педагоги, фінансисти та духовні лідери. Основна мета цієї організації полягала у розробці фундаментальних форм та принципів міжнародного права, які повинні були лягти в основу діяльності майбутньої міжнародної організації. У загальному відношенні ці форми полягали у вирішенні конфліктних питань шляхом залучення суб'єктів міжнародних відносин до мирних переговорів та/або новостворених міжнародних судових інстанцій. Ця концепція отримала подальшу підтримку й від президента США В. Вільсона, який 18 січня 1918 року, виступаючи перед Конгресом, висловив своє концептуальне бачення щодо подальшого врегулювання військових конфліктів через утворення об'єднаної організації держав з особливим статусом [23].

На офіційному міжнародному рівні, ця концепція вперше отримала реалізацію у «Версальській мирній угоді», де фактично частиною I визначався Статут новоутвореної «Ліги Націй» [24]. У подальшому текст цього Статуту дублювався і у інших мирних договорах укладених між «країнами-переможницями» з «країнами-переможеними» підкреслюючи, Отже, важливість діяльності новоутвореної міжнародної організації на геополітичній арені світу.

Аналіз тексту цього Статуту дає розуміння, що в його змісті на міжнародному рівні були офіційно закладені перші спроби декларування принципів «колективної безпеки» та взаємного (солідарного) врегулювання міждержавних конфліктів мирним шляхом. Проте, практична імплементація цих положень, як й зокрема самої діяльності «Ліги Націй» не виправдала покладені очікування. До прикладу варто лише пригадати бездіяльність цієї організації щодо австрійської анексії Німеччиною та військової фрагментації офіційно визнаних Паризькою конференцією областей Чехословаччини. І якщо відсутність адекватної реакції щодо анексії суверенної країни можна пояснити її небажанням

бути членом цієї організації, то військовий поділ територій незалежної Чехословаччини, як фундаментального члена «Ліги Націй» викликає тільки критику.

Окремої уваги заслуговує відсутність у Статуті «Ліги Націй» таких категорій як «міжнародне кримінальне переслідування», «міжнародна кримінальна юстиція» чи «міжнародний злочин», а всі санкції щодо розв'язання війни та її наслідків, на міжнародному рівні, були обмежені розривом політичних чи економічних (торгово-фінансових) зав'язків з державною-агресором (ст. 16). Щоправда частиною VII «Версальської мирної угоди», Вільгельму II (колишньому німецькому імператору), були висунуті публічні обвинувачення за «порушення міжнародної моралі та священної сили договорів», а також висловлювалася необхідність щодо створення Спеціального суду для надання правової оцінки діям останнього (ст. 227). Однак, ця норма на міжнародному рівні залишилася не реалізованою.

Тому у подальшому розроблення міжнародних концепцій щодо уніфікації кримінального судочинства відбувалося не в кулуарах «Ліги Націй», а фактично під час засідань так званих «уніфікаційних рухів» або ж, як їх ще можна назвати «міжнародних платформ», післявоєнного періоду.

На цьому етапі нашу зацікавленість привертає Перший міжнародний конгрес з кримінального права, який відбувся у Брюсселі 26-29 червня 1926 року [25]. Внаслідок роботи цієї платформи, для цивілізованого світу, були прийняті важливі рішення, що у подальшому лягли в основу розвитку сучасного міжнародного судочинства. Так, надаючи відповідь на питання щодо «Міжнародного кримінального суду», конгрес дійшов висновку про: «необхідність утворення міжнародної системи кримінального правосуддя. Ця система має бути реалізована поступово, через двосторонні угоди між державами, до яких можуть приєднатися інші. Функціонування міжнародного судочинства має ґрунтуватися на Міжнародних конвенціях, які визначатимуть злочини, що підпадають під його юрисдикцію, а також види примусу та покарань, які можуть бути застосовані до порушників міжнародного права».

На Третньому з'їзді конгресу, що відбувся в м. Палермо з 3 по 8 квітня 1933 року [26], були ухвалені рішення про види кримінальних правопорушень, які підлягали універсальній юрисдикції. До цієї категорії деліктів вчені віднесли діяння, які стосуються піратства, работоргівлі, торгівлі жінками та дітьми, наркоторгівлі, поширення та торгівлі забороненими (неприпустимими) публікаціями, пошкодження чи знищення підводних кабелів, злочини проти радіоелектронного зв'язку, поширення неправдивих сигналів (звернень), фальшивомонетництво, фальсифікацію цінних (кредитних) паперів, акти варварства чи вандалізму, що створюють загальнодержавну небезпеку.

У цьому контексті, Конгрес сформулював рекомендації щодо проведення ревізії існуючих міжнародних конвенцій та, за потреби, ухвалення нових актів, положення яких врегульовували б питання спільної

протидії держав з визначеними правопорушеннями через їхній негативний вплив не лише на національні інтереси, а й на міжнародні відносини. Згодом, у період з 26 по 31 червня 1937 року, під час проведення Четвертого з'їзду Міжнародного конгресу кримінального права [27] було визначено, що «війна», як соціальне явище, ставить під загрозу не лише конфліктуючі сторони, а й матеріальні та моральні основи всього світу. У цьому значенні «воєнний конфлікт» розглядався як порушення міжнародного порядку. Задля забезпечення глобального миру та безпеки платформа порекомендувала у національних кримінальних законодавствах кожної країни внести зміни щодо класифікації «війни» як протиправного діяння, що посягає на міжнародні відносини.

У тому ж році «Ліга Націй» спробувала прийняти Конвенцію про створення Міжнародного кримінального суду, як вищої юрисдикційної інстанції, що мала повноваження проводити міжнародне судочинство за вчинення суспільно-небезпечних вчинків, які за природою порушують кримінально-правові заборони міжнародного права. Проте повернутися до цього питання, цивілізований світ зміг лише під час обговорення організаційних аспектів щодо створення і діяльності Міжнародного військового трибуналу для суду над головними військовими злочинцями Другої світової війни.

У глобальному відношенні міжнародні злочини, вчинені на рівні німецько-фашистської політики за Генеральним планом «Схід», викликали не лише міжнародний резонанс в цивілізованому світі, а й потребу в переосмисленні існуючого міжнародного порядку та його майбутнього. Глобальна анархія на міжнародній арені сварила відчуття безкарності у військово-політичного керівництва держав «Осі». У цьому відношенні, згадуючи відомий постулат, який полягає у тому, що «безкарність породжує беззаконня», до однієї із причин небачених за масштабом та надзвичайно жорстоких наслідків цієї війни [28], можна віднести — не притягнення до відповідальності винних у воєнних злочинах 1914-1918 років. Тобто, відсутність відповідальності породжує дефіцит правової, моральної та справедливої реакції у суспільстві. Як наслідок, це може сприяти зловживанню влади, поширенню корупції та інших форм неправомірної поведінки. Дефіцит моральної агенції спонукає до порушення закону та ігнорування його найвищої форми — права. У цілому, це руйнує основи справедливості, що негативно впливає на правову стабільність у суспільстві.

Саме тому, 13 січня 1942 року, представники «урядів у вигнанні» окупованих країн Європи виступили із прокламацією, в якій вимагали створення міжнародного суду над злочинами, що були вчинені нацистською Німеччиною у результаті її військової агресії щодо суверенних суб'єктів міжнародного права [29]. Як відомо, 02 травня 1945 року на конференції в Сан-Франциско, перед підписанням Статуту ООН (26 червня 1945 року) [30], американський президент Г. Трумен публічно оголосив про створення міжнародного військового трибуналу над військовими злочинцями Другої світової війни. З цього приводу, з 26 червня по

08 серпня, за участю уповноважених представників урядів та юристів від США, Франції, Великобританії та Радянського союзу відбулася Лондонська конференція на якій, було ухвалення рішення про судове переслідування і покарання головних військових злочинців країн «Осі». Додатком до цього рішення став Статут Міжнародного військового трибуналу [31]. Фактично, це був ланцюг одного і того ж процесу направлено на формування нового міжнародного правопорядку та його подальше зміцнення шляхом спільного гарантування міжнародної справедливості, миру та безпеки. Відповідно, створення Міжнародного суду для військових злочинців, був одним із пріоритетних напрямків діяльності ООН на початковому етапі її роботи.

Основні зусилля учасників цієї конференції були направлені на вирішення проблемних аспектів організації та реалізації майбутньої транснаціональної юстиції. В рамках цієї дискусії освітлювалися питання щодо індивідуальної відповідальності, державного суверенітету, визначень агресії, зворотної сили закону та причин війни. З цього приводу у міжнародне кримінальне право були введені такі принципи, як *no immunity* або *no one is above the law*, згідно з якими, жодна особа, незалежно від її статусу чи посади, не може уникнути відповідальності за вчинені злочини передбачені міжнародним правом. Всі рівні перед правосуддям і будь-який офіційний статус не звільняє від відповідальності за міжнародні злочини. Для задоволення цих потреб у міжнародному кримінальному праві були впровадженні такі поняття як: злочини агресії; військові злочини; злочини проти людства (ст. 6 Статуту).

Останні, у свою чергу, надавали правову оцінку неправомірним діям політичної еліти нацистської Німеччини відносно власних громадян, що мали семітичне етнічне коріння. У цьому контексті, підкреслювався принцип *universal jurisdiction*, який надавав можливість переслідувати осіб за міжнародні злочини, незалежно від місця та суб'єкта їх вчинення, будь-якій суверенній державі чи міжнародній організації надавалася компетенція проводити власне кримінальне переслідування осіб, які вчинили міжнародний злочин або вимагати кримінальної юрисдикції відносно обвинуваченого незалежно від його громадянства, проживання, місця вчинення кримінального правопорушення або органу, який здійснює кримінальне переслідування. Це означало, що будь-яка держава мала можливість здійснювати кримінальне переслідування за міжнародні злочини, навіть якщо вони не мали прямого зв'язку з територією цієї країни.

Отже, концепція «злочину» як юридичної категорії, в її прямому розумінні, розширила межі внутрішнього правового простору і набула міжнародно визначеної форми. У статті 1 та 6 Лондонської угоди 1945 року зазначалося, що міжнародні злочинці підлягають Міжнародному воєнному трибуналу, незалежно від географічного розташування, характеру злочинів і кількості його учасників. Зі свого боку, міжнародна кримінальна юстиція не втручається в юрисдикцію чи компетенцію будь-якого національного, військового чи окупаційного суду, створеного на будь-якій території для розгляду справ міжнародного значення [32].

Міжнародний воєнний трибунал, відомий на сторінках історії як «Нюрнберзький процес або прецедент» розпочав своє засідання наприкінці 1945 року. Головний прокурор від США Р. Джексон у вступній заяві відразу дав зрозуміти сторонам захисту, що мета цього судочинства виходить за його межі. Оскільки, цим прецедентом сторона обвинувачення прагне не лише зібрати беззаперечні докази нацистських злочинів, які виходять за межі людської природи, та встановити індивідуальну відповідальність кожного за їх вчинення, а й продемонструвати майбутньому поколінню людства виховний епізод, позбавити легітимності традиційну німецько-фашистську доктрину та дозволити союзникам у подальшому дистанціюватися від «політики умиротворення» [33]. У цьому аспекті, окреслювалася принципова ідея індивідуальної відповідальності за вчинення міжнародних злочинів та переважаюча сила міжнародного права над національним законодавством при визначенні їх складу та встановленні відповідальності за їх вчинення. Ця концепція у подальшому дала поштовх до розвитку сучасного міжнародного кримінального судочинства.

У контексті визначених подій 11 грудня 1946 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила дві важливі резолюції 95 (I) та 96 (I) [34]. Цими документами надавалися пропозиції включити до загальної класифікації злочинів проти миру та безпеки людства й «геноцид». Прийняття цього рішення, насамперед, виправдовувалося тим, що геноцид незважаючи на його зв'язок зі злочинами проти людяності, все таки за своїм значенням, має суспільний резонанс, який вимагає надання окремої правової оцінки.

З метою встановлення міжнародної відповідальності з цього питання, 9 грудня 1948 року була прийнята Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. У визначеному нормативно-правовому акті акцентувалася вагомість міжнародного осудження «злочину геноциду», а також наводилася дефініція його поняття.

У той же рік Генеральна Асамблея ООН прийняла та узгодила Загальну декларацію прав людини [35], яка стала основоположним міжнародним актом, що визначив основні права та свободи, які мають бути гарантовані кожній людині, незалежно від її статусу, раси, кольору шкіри, мови, релігійних, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, майнового, статевого чи іншого статусу. У широкому значенні деклараційні норми визначили принципи, що у подальшому стали основою для правових системах цивілізованих країн. Ці основоположні засади базувалися на таких категорія як рівність та недоторканність. Прийняття цих засад є важливими та визначальними етапом у створенні міжнародних правових гарантій захисту прав та свобод кожної людини або її соціальної групи. Оскільки ними міжнародне співтовариство підкреслило фундаментальне значення міжнародного права для розвитку правових системи в межах окремої країни чи нації.

12 серпня 1949 року на Дипломатичній конференції у Женеві були ухвалені чотири суттєві міжнародні угоди, що визначили сучасні

міжнародно-правові стандарти гуманітарного поводження (права) з військовополоненими та *non-combatants* у період воєнних конфліктів. Практично Женевські конвенції докладно визначили основні права військовополонених, цивільних осіб і військовослужбовців, гарантували захист для поранених і хворих, а також встановлювали систему норм і правових механізмів щодо забезпечення захисту населення в зоні бойових дій та в її межах.

Отже, міжнародні угоди, прийняті під час Гаазької конференції 1907 року були дещо змінені. За зовнішньою структурою зазначені конвенції складаються із чотирьох нормативних актів та трьох факультативних (прикладних) протоколів, якими вони доповнюються. Характерним є той факт, що не всі порушення визначені у цих договорах розглядаються в однаковому контексті. Найбільш резонансні з них називаються «серйозними порушеннями» та підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду як військові злочини. Зокрема, до «серйозних порушень» Третя [36] та Четверта [37] конвенції включають діяння, які були вчинені проти суб'єктів правового захисту шляхом вчинення протиправних актів, спрямованих на: а) умисне вбивство, тортури, інші форми нелюдського поводження, включаючи біологічні експерименти; б) умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень та/або моральних (психологічних) страждань що завдали шкоду здоров'ю; в) умисне позбавлення особи, яка підпадає під захист конвенцій, права на справедливий суд у разі її звинувачень у військовому злочині; г) захоплення заручників; ґ) знищення та/або присвоєння майна у великих розмірах без належної військової необхідності; д) незаконну депортацію, переміщення чи утримання під вартою.

Відповідно до положень цих конвенцій, держави-підписанти приймали на себе зобов'язання ухвалити та забезпечити внутрішнє законодавство нормами, що передбачають відповідальність за будь-який із перелічених злочинів. Крім цього, контрагенти зобов'язувались застосовувати кримінально-правові засоби відносно винних у їх вчиненні, а також осіб, які віддавали накази про реалізацію цих злочинів. Цим підкреслювалася концептуальна значимість міжнародного виконання або автономії внутрішнього права, згідно з якою країна брала на себе зобов'язання вжити всі необхідні заходи для виконання своїх міжнародних обов'язків на внутрішньому рівні. Тобто, кожний чинний договір є обов'язковим для виконання його учасників, а тому має сумлінно виконуватись відповідно до загального принципу міжнародного права *Pacta sunt servanda* [38].

У другій половині двадцятого століття було прийнято низку важливих для формування сучасно міжнародного кримінального судочинства угод, зміст яких визначив нові види кримінальних правопорушень за злочини, що підпадають під міжнародну юрисдикцію. Зокрема, до цих нормативно-правових актів слід віднести Міжнародні конвенції: а) про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту від 14 травня 1954 року [39], яка є першим міжнародним актом, що фокусує

увагу виключно на збереженні культурних цінностей у разі збройного конфлікту; б) про попередження злочину апартеїду та покарання за нього від 30 листопада 1973 року [40], яка включила апартеїд та расову сегрегацію до правопорушень, що підпадають під міжнародну репресію; в) про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 10 грудня 1976 року [41], яка забороняє та/або обмежує використання певних видів засобів військового впливу, що можуть негативно генерувати небажані результати на навколишнє середовище та здоров'я. Іншими словами мова йде про «екоцид» а сама конвенція спрямована на зменшення або уникнення шкідливих впливів на довкілля, включаючи хімічне та біологічне забруднення, руйнування екосистеми, а також забезпечення захисту цивільного населення від негативних впливів на здоров'я та навколишнє середовище [42]; г) проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання від 10 грудня 1984 року [43], яка встановлює заборону вчиняти тортури та інші акти насильства, у тому числі жорстоке, нелюдське чи принижуюче гідність поводження або покарання. У цьому змісті конвенція встановлює чіткі заборони щодо застосування катувань та інших нелюдських методів поводження та вимагає від підписантів забезпечити ефективний захист прав людини. Незважаючи на те, що ця угода стосується ситуацій в межах внутрішніх справ країни, її положення та стандарти можуть враховуватися при застосуванні принципів міжнародного гуманітарного права під час конфліктів в умовах захисту осіб, які знаходяться на окупованих територіях воюючих сторін та перебувають під контролем ворожих сил.

Фактично переважна більшість правопорушень визначених цими договорами у подальшому відобразилась у положеннях Римського статуту 1998 року [44], яким під егідою ООН, було засновано перший постійно діючий Міжнародний кримінальний суд. Утворення цієї міжнародної інстанції без перебільшень, стало початком нового (сучасного) етапу розвитку міжнародного кримінального судочинства. Також ця ініціатива була спрямована на елімінацію сталої практики безкарності в умовах збройного конфлікту. Тобто, встановлення результативної системи правових засад для забезпечення справедливого судового переслідування та покарання військових злочинців.

Висновки. Отже, формування сучасної міжнародної кримінальної інституції відбувалося у декілька взаємопов'язаних етапів, які умовно можна розділити на чотири взаємозалежні групи.

Перший етап «Період Версальського мирного договору» (1907—1939 рр). На цьому етапі світова спільнота, вперше здійснила спробу щодо утворення Міжнародної організації з метою забезпечення міжнародного миру та безпеки, шляхом вирішення міжнародних конфліктів за допомогою дипломатичних зусиль. З цією метою, була утворена міжнародна організація «Ліга Націй», міжнародний арбітраж для врегулювання конфліктів між державами та ініційовані спроби щодо утворення

Міжнародного кримінального трибуналу для надання правової оцінки винуватцям Першої світової війни;

Другий етап «Період Нюрнберзького прецеденту або Лондонського статуту» (1939—1946 рр). На цьому етапі вперше відбулися процеси щодо визначення правових основ та процедур для переслідування військових злочинців. З цією метою було утворення ООН та сконструйовано перший Міжнародний кримінальний суд над військовими злочинцями Другої світової війни, який в історію ввійшов як «Нюрнберзький процес». У подальшому Нюрнберзький прецедент та його рішення сали концептуальними орієнтирами для розвитку сучасного Міжнародного кримінального судочинства;

Третій етап «Період постнюрнберзького процесу або Міжнародного становлення» (1946—1991 рр). На цьому етапі світовою спільнотою були закладені фундаментальні основи прав і свобод людини, окреслені види суспільно небезпечних діянь, які підпадають під сучасну міжнародну юрисдикцію, а також визначені нормативні положення гуманітарного права для забезпечення міжнародної безпеки осіб у період воєнного конфлікту та захисту тих, хто став жертвою воєнних дій;

Четвертий етап «Період Римського статуту» (1991—п.п.). На цьому етапі відбулися спроби кодифікації кримінальних правопорушень, що підпадають під юрисдикцію міжнародного кримінального судочинства, а також утворено Міжнародний кримінальний суд, як постійно діючий трибунал (судову організацію), призначену для притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності осіб за вчинення «серйозних правопорушень», з метою забезпечення справедливості та невідворотності покарання за «міжнародні злочини».

Перелік посилань

References

1. Prost, A. (2014). War Losses, in: 1914-1918-online. *International Encyclopedia of the First World War*, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin, Berlin. DOI: 10.15463/ie1418.10271.
2. Bellis, G., Léger, J.-F., Parant, A. (2022). The Great War (1914—1918): A Demographic Catastrophe. Immediate and Long-Term Consequences of the First World War on the French population. *Space, Populations, Societies*. Pp. 2—3. DOI: 10.4000/eps.13244.
3. Chmielewski, K. (2023). Casualties of World War II. *Encyclopaedia Britannica: History & Society*. URL: <https://www.britannica.com>.
4. Vagts, A. (1945). Battle and Other Combatant Casualties in the Second World War, II. *The University of Chicago Press: The Journal of Politics*. No. 7 (4). Pp. 411—438. DOI: 10.2307/2125967.

5. Бойко О.Д. Перша війна радянської Росії проти УНР 1917—1918. *Енциклопедія історії України: Інститут історії України НАН України*. URL: <http://www.history.org.ua>.
Boyko, O. The first war of Soviet Russia against the Ukrainian People's Republic, 1917—1918. *Encyclopedia of the History of Ukraine: Institute of the History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine*. URL: <http://www.history.org.ua> [in Ukrainian].
6. Паращевіна О. Діти і голод 1921—1922 рр. в Україні. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2005. № 14. С. 137—146.
Parashchevina, O. (2005). Children and the famine of 1921-1922 in Ukraine. *Problems of the history of Ukraine: facts, judgments, searches*. No. 14. Pp. 137—146 [in Ukrainian].
7. *Нова Рада*: щоденна політична, економічна і літературна газета. 1918, № 13. Київ. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua>.
Nova Rada: daily political, economic and literary newspaper (1918). No. 13. Kyiv. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua>. [in Ukrainian].
8. Єфремов С. Лист без конверта. *Нова Рада*: щоденна політична, економічна і літературна газета. 1918. № 15, Київ. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua>.
Efremov, S. (1918). Letter without an envelope. *Nova Rada*: daily political, economic and literary newspaper. No. 15. Kyiv. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua> [in Ukrainian].
9. Лозинський А. Голодомор: далеко більше за сім мільйонів жертв: Український Геноцид у контексті Конвенції ООН. *Укрінформ від 24.10.2016*. URL: <https://www.ukrinform.ua>.
Lozynskyi, A. (2016). Holodomor: far more than seven million victims: Ukrainian Genocide in the context of the UN Convention. *Ukrinform from 10/24/2016*. URL: <https://www.ukrinform.ua>. [in Ukrainian].
10. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. Approved and proposed for signature and ratification or accession by General Assembly resolution 260 A (III) of 9 December 1948 Entry into force: 12 January 1951, in accordance with article XIII. URL: <https://www.un.org>.
11. Лемкін Р. Радянський геноцид в Україні (стаття 28 мовами) : монографія / Редактор Сербин Р., упорядник Стасюк О. Київ : Майстерня книги, 2009. 208 с.
Lemkin, R. (2009). Soviet Genocide in Ukraine (article in 28 languages) : monograph / Editor Serbyn R., compiler O. Stasyuk. Kyiv : Book Workshop. 208 p. [in Ukrainian].
12. Кейнс Дж. Економічні наслідки Версальського мирного договору. 1922. 168 с.
Keynes, J. (1922). Economic consequences of the Treaty of Versailles. 168 p. [in Ukrainian].
13. Temperley, H. W. V. (2014). An historian in peace and war: the diaries of Harold Temperley / edited by T. G. Otte. Farnham, Surrey; Burlington, VT: Ashgate. 592 p..
14. History of the IPU. *Inter-Parliamentary Union*. URL: <https://www.ipu.org>.
15. The universal peace congress in Rome (1892). *The American Advocate of Peace and Arbitration*. № 54 (1). Pp. 3—7. URL: <https://www.jstor.org>.

16. Caron, D. D. (2020). War and International Adjudication: Reflections on the 1899 Peace Conference. *The American Journal of International Law*. № 94 (1). Pp. 4—30. DOI: 10.2307/2555228.
17. Eyffinger, A. (2007). A highly critical moment: role and record of the 1907 Hague peace conference. *Netherlands International Law Review*. № 54 (2). Pp. 197—228. DOI: 10.1017/S0165070X07001970.
18. Thiers, É. (2005). Law and Culture of War 1914—1918: The War Documents Study Committee. *Mil neuf cent. Revue d'histoire intellectuelle*. No. 23. Pp. 23—48. DOI: 10.3917/mnc.023.0023.
19. League of Nations (2023) / *Britannica: Article History*. URL: <https://www.britannica.com>.
20. Shinohara, H. (2014). International Law and World War I. *Diplomatic History*. № 38 (4). Pp. 880—893. URL: <https://www.jstor.org>.
21. Ward, R. D. (1960). The Origin and Activities of the National Security League, 1914—1919. *The Mississippi Valley Historical Review*. № 47 (1). Pp. 51—65. DOI: 10.2307/1891278.
22. Suggestions Concerning the War Made by President Wilson December 18, 1916, and Replies of Belligerents and Neutrals (1917). *The American Journal of International Law: Supplement: Diplomatic Correspondence Between the United States and Belligerent Governments Relating to Neutral Rights and Commerce*. № 4. Pp. 288—317. DOI: 10.2307/2212359.
23. Wilson, W. (2018). Address to a Joint Session of Congress on the Conditions of Peace «The Fourteen Points». *Online by G. Peters and J. T. Woolley. The American Presidency Project*. URL: <https://www.presidency.ucsb>.
24. Pacte de la Soci te des Nations on 28 June 1919. *United Nations*. URL: <https://www.ungeneva.org>.
25. First international congress of penal law (Brussels, 26-29 July 1926) (2015). *Revue internationale de droit pénal*. No. 86. Pp. 251—254. DOI: 10.3917/ridp.86i.0251.
26. Third international congress of penal law (Palermo, 3-8 April 1933) (2015). *Revue internationale de droit pénal*. No. 86. Pp. 261—264. DOI: 10.3917/ridp.86i.0261.
27. Fourth International Congress of Penal Law (Paris, July 26-31, 1937) (2015). *Revue internationale de droit pénal*. No. 86. Pp. 41—44. DOI: 10.3917/ridp.86i.0041.
28. Khorram-Manesh, A., Burkle, F. M., Goniewicz, K., Robinson, Y. (2021). Estimating the Number of Civilian Casualties in Modern Armed Conflicts — A Systematic Review. *Front. Public Health*. No. 9:765261. DOI: 10.3389/fpubh.2021.765261.
29. Bazylar, M. (2016). Holocaust, Genocide, and the Law: A Quest for Justice in a Post-Holocaust World (New York, 2017; online edn, Oxford Academic, 17.11.2016). DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195395693.001.0001.
30. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945. URL: <https://unic.org>. United Nations Charter from 26.06.1945. *The United Nations*. URL: <https://unic-un.org> [in Ukrainian].
31. Charter of the International Military Tribunal. *Lillian Goldman Law Library*. URL: <https://avalon.law.yale.edu>.

32. London Agreement of August 8th 1945. *Lillian Goldman Law Library*. URL: <https://avalon.law.yale.edu>.
33. The War Crimes Trials at Nuremberg. Harry S. Truman Library & Museum. URL: <https://www.trumanlibrary.gov>.
34. Генеральна Асамблея ООН: Резолюції I сесії (1946 року). URL: <https://www.un.org>. UN General Assembly: Resolutions of the 1st session (1946). United Nations. URL: <https://www.un.org> [in Ukrainian].
35. Загальна декларація прав людини: Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. Universal Declaration of Human Rights: Adopted and proclaimed by resolution 217 A (III) of the UN General Assembly dated (1948). URL: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
36. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War (1949). URL: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
37. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. Geneva Convention on the Protection of the Civilian Population in Time of War (1949). URL: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
38. Wehberg, H. (1959). *Pacta Sunt Servanda*. *The American Journal of International Law*. No. 53 (4). Pp. 775—786. DOI: 10.2307/2195750.
39. Протокол до Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. Protocol to the Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict (1954). URL: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
40. Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів від 30.11.1973. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. Convention on the Prevention and Punishment of Crimes Against Persons Enjoying International Protection, Including Diplomatic Agents (1973). URL: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
41. Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18.05.1977. URL: <https://treaties.un.org>. Convention on the prohibition of military or any other hostile use of means of influence on the natural environment (1977). URL: <https://treaties.un.org> [in Ukrainian].
42. Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / Київ національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин; [редкол.: Л. Губерський (голова) та ін.]. Київ: Знання України, 2004. 2004. Т. 1. С. 655. Ukrainian diplomatic encyclopedia: in 2 volumes (2004) / Taras Shevchenko Kyiv National University, Institute of International Relations; [edited by: L. Huberskyi (head) and others]. Kyiv: Knowledge of Ukraine, 2004. Т. 1. P. 655 [in Ukrainian].

43. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. Convention against torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment (1984). URL: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
44. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. Rome Statute of the International Criminal Court (1998). URL: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].

Historical and legal analysis of the development of the institute of international criminal justice

A. Sakovskyi, N. Rubanenko

The article is devoted to the historical and legal analysis of the development of the Institute of International Criminal Justice (ICJ). The article highlights the key stages of the formation and evolution of this institute in world practice, considering important moments in its history. Starting with the post-war period, when there was a need to create mechanisms for solving issues related to the prosecution of war criminals at the international level, the article studies the formation of the ICC on the basis of unification movements, conferences and international agreements. In particular, the key moments of the creation of the Rome Statute of 1998 and the later establishment of the ICC in 2002 are examined. The author examines the effectiveness and limitations of the ICC, focusing on the impact of important court decisions and criticism of its functioning. Considering in detail the stages of development of ICMS, the author divides them into four interconnected historical periods from the post-war period to the present. The study identifies the key stages of the formation and evolution of this institution, taking into account important aspects of its history. In particular, the author includes the period of the Treaty of Versailles, the period of the Nuremberg process, the period of international formation of the post-Nuremberg process and the modern period of the Rome Statute as the main stages of historical development. Thanks to an in-depth analysis of historical and legal aspects, the article aims to reveal the institutional and functional features of international criminal justice, taking into account the challenges and prospects of development in the modern world.

Keywords: international conventions; international organizations; international tribunal; international crimes; genocide; crimes against humanity; war crimes; crimes of aggression; international criminal law; peace and security of mankind.

⇒ Саковський, А. А., Рубаненко, Н. Ю. (2024). Історико-правовий аналіз розвитку інституту міжнародного кримінального судочинства. *Криміналістика і судова експертиза*. Вип. 69. С. 110—125. DOI: 10.33994/kndise.2024.69.10.